

מזבח הקטרת ותכליתו

יאיר ליברמן

"ועשית מזבח מקטר קטרת עצי שטים תעשה אתו. אמה ארכו ואמה רחבו רבוע יהיה ואמתים קמתו ממנו קרנתיו. וצפית אתו זהב טהור את גגו ואת קירתיו סביב ואת קרנתיו ועשית לו זר זהב סביב... והקטיר עליו אהרן קטרת סמים בבקר בבקר בהיטיבו את הנרת יקטירנה. ובהעלת אהרן את הנרת בין הערבים יקטירנה קטרת תמיד לפני ה' לדרתיכם. לא תעלו עליו קטרת זרה ועלה ומנחה ונסך לא תסכו עליו. וכפר אהרן על קרנתיו אחת בשנה מדם חטאת הכפרים אחת בשנה יכפר עליו לדרתיכם קדש קדשים הוא לה'".¹

מיקומו של מזבח הקטרת, לאחר הצגת כל כלי המשכן, כפי שמובא בציווי מעשה המשכן בשמות פרקים כה - לא מעורר תמיהה גדולה.

ברם, בחינת מיקומו של כל פרט בסדר הופעת הכלים בכתוב דורשת בדיקה מקיפה בכל הפעמים שבהם הרצה הכתוב עניין זה בספר שמות. הכתוב חוזר על רשימת כלי המשכן לא פחות מששה פעמים. בכל שלב של התקדמות בהכנת המשכן ובהקמתו טורח הכתוב לפרט בשמם את כל כלי המשכן, ואיננו מסתפק בהוראה כללית המתייחסת לרשימה שפורטה בפעם הראשונה.²

לפיכך, כדי לעמוד אל נכון על המיקום בו ראתה התורה לסדר את מקומו של מזבח הזהב נודקק לסקירה קצרה של שש המערכות, בהן מפרט הכתוב בספר שמות את מעשה המשכן, כפי שמובאת להלן.

שש המערכות הן:

כה, א - לא, יח: ציווי מעשה המשכן למשה מפי שכינה בהר סיני.

לה, א - לו, ז: משה מצווה לישראל את מעשה המשכן, אחר רדתו מן ההר.

לו, ח - לט, לב: הכנת כלי המשכן בידי בצלאל, אהליאב וחכמי הלב.

לט, לג - מג: כלי המשכן עוברים לפני משה לביקורת.

מ, א - טז: ציווי הקמת המשכן.

מ, יז - לח: הקמת המשכן.

1. שמות ל, א-י.

2. עיין דיון רמב"ן בשאלה זו, שמות לו, ח.

סדר הרצאת הכלים הוא כדלקמן:

6	5	4	3	2	1
מ יז - לח	מ א - טז	לט לג - מג	לו ב - לט לב	לה א - לו א	כה א - לא יח
-----	-----	-----	תרומות	תרומות	תרומות
קרשים	משכן	יריעות	יריעות	יריעות	ארון, כפרת
יריעות		קרשים	קרשים	קרשים	שולחן
ארון, כפרת	ארון, כפרת	פרכת	פרכת	ארון, כפרת	מנורה
פרכת	פרכת	ארון, כפרת	מסך הפתח	פרכת	יריעות
שולחן	שולחן	שולחן	ארון, כפרת	שולחן	קרשים
מנורה	מנורה	מנורה	שולחן	מנורה	פרכת
מזבח הקטרת	מזבח הקטרת	מזבח הקטרת	מנורה	מזבח הקטרת	מסך הפתח
קטרת	מסך הפתח	שמן המשחה	מזבח הקטרת	שמן המשחה	מזבח העלה
מסך הפתח	מזבח העלה	קטרת	שמן המשחה	קטרת	החצר
מזבח העלה	כיור	מסך הפתח	קטרת	מסך הפתח	בגדי כהונה
כיור	החצר	מזבח העלה	מזבח העלה	מזבח העלה	מזבח הקטרת

ככלל, אין כל ספק, שבסדר בו הרצה הכתוב את הכלים, טמונה גם משמעות לגבי תוכנם ויחסם זה אל זה. מכאן גם עולה המסקנה השניה: אם מעשה המשכן חוזר, באחת מן הפעמים, על תיאור הכלים בסדר שונה מן הסדר הקבוע, הרי שהכתוב רצה לבטא יחס כפול בין הכלים לבין עצמם, ועל שום כך הקדים כלי זה למשנהו, באחת מן המערכות, ובאחרת אחר אותו. נעייץ בשתי דוגמאות למשמעות העולה מהצגת שתי אפשרויות שונות בהרצאת סדר הכלים, כדי לבטא שניות ביחסים בין קבוצות כלים:

המבנה והכלים

הכתוב מסדר, בדרך כלל, את כלי המשכן על פי תת-קבוצות. בדרך כלל ימנה הכתוב את כל הכלים השייכים לקבוצה מסוימת ביחד.

לדוגמא: ברור, שבכל המערכות מהווים המבנה והכלים שתי קבוצות בסיס. לעולם, יופיעו הפרטים השייכים למבנה המשכן יחדיו, והפרטים השייכים לכלי הקודש יחדיו. כך, לא נמצא בכל שש המערכות מקום, שבו לא באים היריעות והקרשים בצמוד. שני הכלים הללו הם חלק מקבוצת כלים המרכיבה את מבנה המשכן. אמנם יתכן שינוי במיקומה של הקבוצה בתוך מעשה המשכן. במערכה הראשונה, בניגוד לשלישית, כפי שמפורסם, צווה משה על עשית מבנה המשכן לפני עשית הכלים. במערכה השלישית בונה בצלאל את הכלים לפני שבנה את המשכן עצמו. מובן, שהצגת הדברים אינה בכדי. לכל מערכה יש הגיון משלה.

בפשטות, נוכל לומר שעצם הצגת שתי הקבוצות בשני סדרים, כשפעם המבנה ראשון, ופעם הכלים, לא באה אלא כדי לשלול את התפישה שהמבנה הוא אמצעי בלבד לאחסון הכלים. הפתיחה בציווי על המבנה לפני הציווי על הכלים מקנה לו חשיבות עצמית, בה במידה שלכלים, שהוקדמו בביצוע, יש מעמד עצמאי.

רש"י, כידוע, מצטט את הגמרא במסכת ברכות:

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם - אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה - להיכן אכניסם? שמה כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן ארון וכלים. אמר לו: שמה בצל אל היית וידעת!³

אין מענייננו לעסוק כאן בדברי הגמרא, שלא ביארה בגלוי את ההגיון העומד מאחרי הסדר של משה. העלנו רק דוגמא אחת⁴ למשמעות העולה מתוך הצגה שונה של סדר כלי המשכן, כמו גם התייחסותם של חז"ל לנושא.

הכיוור

הסדר העקרוני, שבו מופיעים כלי המשכן הם על פי סדר מקומם במשכן, מן הפנים והחוצה, מה שחופף, כמובן, את מעלתם בקודש.

כך, תמיד, אחרי הכלים הפנימיים יופיעו מזבח העלה, הכיור והחצר על כל כלי.

הבגדים, שהם קבוצה שאינה שייכת ישירות לגוף המשכן וכליו מופיעים אחריהם.

ראוי לציין כי הכיור, ככלל, מופיע תמיד במקומו הטבעי והשימושי, אחרי מזבח העלה ולפני החצר. עם זאת, במערכה הראשונה הוא מופיע ב"נספחים" שלאחר חתימת מעשה המשכן⁵, המנויים בפרשת כי-תשא (לצד מחצית השקל, שמן המשחה וקטורת הסמים, שאינם כלים ממש ממעשה המשכן).

3. ברכות נה. ועיין קהלת-רבה ז, א.

4. נסקור בקצרה דוגמא נוספת: במערכות 1,3,4 מופיעה הפרכת אחרי הקרשים. במערכות 2,5,6 מופיעה הפרכת אחרי הארון. דהיינו: במערכות 1,3,4 משמשת הפרכת חלק ממבנה המשכן, ומשום כך היא מופיעה בצמידות לקרשים וליריעות. בראיה זו - הפרכת היא אחת מן היריעות, המשמשות כמחיצה בין החלקים השונים במבנה, כשם שמסך הפתח מבדיל בין הבית לחצר. אולם, במערכות 2,5,6 מופיעה הפרכת בתוך רשימת כלי הקודש, לפני השולחן, המנורה ומזבח הקטרת ולאחר הארון והכפרת. אמנם ממערכות 5,6 אין להסיק דבר מן השינוי הזה משום, שהנושא במערכות הללו הוא הקמת המשכן בפועל. ומובן, שסדר הקמת המשכן נעשה בשלבים, הבאים להבליט את החבדל הרוחני שבין חלקיו. הפרכת ניתנה לאחר שהוכנס הארון, ולפני שהוכנסו כלי הקודש. אלא שמערכה 2, שהיא ציווי על עשית הכלים, אני למד ממיקומה של הפרכת שהיא אינה חלק מהמבנה, אלא כלי מן הכלים. כלומר: לפרכת עצמה יש מעמד כפול. מחד, היא משמשת מסך חוצץ, ובראי זה היא חלק מן המבנה, אך מאידך היא כלי עבודה, "פרכת העדות", נספחת לארון, נישאת ביד בני קהת ככלים, ונוטלת חלק בתזואת דם פר ושעיר ביום הכיפורים.

5. שמות ל, יח-כא.

הדבר מעורר תמיהה והפרשנים התייחסו אליה.
ואלו דברי ה"חזקוני":

"ועשית כיוור נחשת - לפי שאינו אלא להכשר מצוה לא כתב מצוות עשיתו
למעלה עם שאר הכלים"

כלומר: לדעת ה"חזקוני" מקומו הטבעי של הכיוור, במשכן ובכתובים, הוא אחר מזבח העלה, על פי מקומו וחשיבותו. הוצאתו אל מחוץ לפרשת מעשה המשכן והכללתו בנספחיו יש בה כדי ללמד על שוני במעמד הכיוור ביחס לחצר ולמזבח, שקדושתם עצמית יותר. נמצאנו למדים עד כה, שישנה משמעות מכרעת לסדר הרצאת הכלים בכתוב, ביחס להבנת תכליתם.

ומכאן אנו פונים לקושי, שהוא אולי הקשה ביותר בכל סדר מעשה המשכן בכתוב:

מקומו של מזבח הקטרת

ודאי שמנו לב כי הכתוב מקפיד לסדר יחדיו את כלי הקודש, באופן עקבי. כלי הקודש, על פי מערכות 2,3,4,5,6 הם הארון, הכפרת והכרובים (קדש-הקדשים) מן העבר האחד של הפרכת ומעברה השני: השולחן, המנורה ומזבח הקטרת, הנקרא גם "מזבח הזהב" (קדש). כל זאת, כאמור, בחמש המערכות האחרונות. לא כן במערכה הראשונה. בציווי הראשון והמפורט של הקב"ה למשה בהר על מעשה המשכן מונה הכתוב בכלי הקודש רק את הארון וכליו עם השולחן והמנורה. מקומו של מזבח הקטרת נדחק לסוף הציווי, אחרי החצר ופרשת בגדי כהונה. מה עוד, שפרשת ימי המילואים⁶ עומדת חוצץ בין כל כלי הקדש לבין מזבח הקטרת?!

המפרשים, רובם ככולם, עמדו על הקושי הזה. נמנה מקצתם:

אברבנאל:

"בא במקום זה, לפי שאמר למעלה וזה אשר תעשה על המזבח, וזכר קורבנות התמידים, חשש הכתוב שמא יאמר אדם: ולמה לא זכרת בעבודת המזבח ההוא, הקטרת שיעשו בכל יום, שהוא בחיוב כמו התמידים, לכן אמר, שעניין הקטרת לא היה נעשה על המזבח החיצון כמו התמידין ולכן לא נזכר עימם, אבל תעשה מזבח אחר להקטיר עליו קטרת סמים נקי, כמו שזכור".

הסבר האברבנאל הוא כזה: ישנם שני מזבחות במשכן, הפנימי והחיצון. מסיבה, שאין כאן המקום לעמוד עליה, רצה הכתוב לכלול במעשה המשכן לא רק את מעשה הכלי של מזבח החיצון, אלא גם את ההוראות על דרך העבודה שבו, הלא הם התמידים. אילו היה הכתוב מסדר את מזבח הקטרת במקומו הטבעי, אחרי המנורה ואחר כך מביא רק את עבודת המזבח האחד, החיצון, היה אדם אומר, שבמזבח החיצון החיוב הוא בעבודה, בתמידים, ואילו במזבח הזהב העיקר הוא עצם הכלי ואין חיוב להקטיר עליו באופן מלא, כמו החיוב להקריב על המזבח החיצון. לכן, לדעתו, המתין הכתוב עד שפרט את עבודת התמידים ורק אז הציג את גם את המזבח החיצון, לאמר: כשם שיש חיוב תמידים לעלות על מזבח החיצון, כך יש חיוב עבודה

שהוא עיקר המזבח הפנימי, היא הקטרת הקטרת.

רלב"ג:

"והנה לא זכר עשיית המזבח הפנימי עם השולחן והמנורה, אך המתין לזכור עשייתו עם זכירתו עשיית מזבח החיצון להורות, שאלו שתי מזבחות יכוון בהם כוונה אחת בעינה, כי שניהם מורים על ההפסדים."

גם הרלב"ג קושר בין שני המזבחות: החיצוני והפנימי. ברם, לא די בזה, שהרי גופו של מזבח החיצון כן מובא בציווי בפרק כה, אלא שהרלב"ג עומד על כך, שהכתוב רצה לקשור בין התכליות של שני המזבחות. מזבח החיצון - מורה על הפסד הגוף וכיליונו, שהרי עליו נשרפות הבהמות, ואילו מזבח הזהב - מורה על הפסד האדם וכיליונו. כדי לרמוז על הקשר בין שתי התכליות הצמיד המקרא את שני המזבחות. את הקשר הזה יכול הכתוב לעשות רק כשהוא מפרט את העבודות שבמזבחות, ולא את צורתם הפיסית. העבודות נזכרות, כמובן, לאחר פירוט הכלים.

מפרשים אחרים הלכו בדרך פשוטה יותר:

אבן עזרא:

"...על כן לא הזכיר מזבח הקטרת, רק אחר מזבח העלה, בעבור שיוהיר לא תעשו עליו עלה ומנחה ונסך לא תסכו עליו"

אולי דברי האבן עזרא אינם כה חדשים, אבל ברשב"ם ובחזקוני נאמר הרעיון הזה באופן ברור:

רשב"ם:

"מזבח מקטר קטרת - ולא עולה ושלמים, מנחות ונסכים"

חזקוני:

"לא הזכירו עד לאחר מזבח העלה לפי שרצה לומר לא תעלו עליו עלה ומנחה ונסך"

לאיסור, שלא לבלבל בין המזבחות ושלא להעלות עולות על המזבח הפנימי, אין כל כך משמעות לפני שנודע לנו שתכליתו של המזבח החיצון היא העלאת עולות. על כן עיכב הכתוב את הוראת מעשה מזבח הזהב ועבודת הקטרת שבו עד שפרט לך את עבודת מזבח החיצון.

המשותף לכל הפירושים שסקרנו עד כה היא, שכולם מבקשים לקשור את פרשת הקטרת לפרשה הבאה אחריה, היא פרשת התמיד.

אלא, שדרך זו מתעלמת מקושי שני, חריף הרבה יותר:

ציווי מעשה המשכן למשה בפרקים כה - לא פותח בכותרת ומסיים בחתימה. הפתיחה בראש והחתימה בסוף כוללות בתמצית את התוכן, שיימסר בתווך.

נתבונן בפסוקים:

פרשת תרומה פותחת בציווי להבאת התרומות, שהוא הפתיח למעשה המשכן.

"וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ויקחו לי

תרומה... ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ככל אשר אני מראה
אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו⁷

מכאן מפרט הכתוב את שתי הקבוצות שמנה: "תבנית המשכן" ו"תבנית כל כליו. אחר כך
עוסק הכתוב בשני נושאים נוספים - בגדי הכהונה וימי המילואים. מובן, שהשכרת הכהנים
לעבודה הוא תנאי הכרחי להתחלת פעילותו של המשכן, וברור מדוע קשר הכתוב פרשות אלו
במעשה המשכן.

ומיד חותם הכתוב את מעשה המשכן, ואלו דבריו:

"ונעדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבדי. וקדשתי את אהל
מועד ואת המזבח ואת אהרן ואת בניו אקדש לכהן לי. ושכנתי
בתוך בני ישראל והייתי להם לאלהים. וידעו כי אני ה' אלהיהם
אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לשכני בתוכם אני ה'
אלהיהם".⁸

אין חתימה יותר מובהקת מן החתימה הזו לציון גמר ציווי מעשה המשכן. יתרה מזו, הכתוב
מפרט "את אהל מועד ואת המזבח". דהיינו, תכלית האהל והמזבח החיצון, שאיננו חלק ממנו,
הוא השראת השכינה. בזה שווה החתימה לפתיחה "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". כל הכלים,
שנמנו לעיל, תכליתם היא השראת שכינה.

הנה, מיד לאחר מכן פותח הכתוב בפרשת מזבח הקטרת?

"ועשית מזבח מקטר קטרת עצי שטים תעשה אתו. אמה ארכו
ואמה רחבו רבוע יהיה ואמתים קמתו ממנו קרנתיו. וצפית אתו
זהב טהור".

כלומר: על פניו, משמע, שמזבח הקטרת אינו חלק ממעשה המשכן, שתכליתו להשרות
שכינה בישראל?

הפרשנים קשרו יפה בין פרשת התמיד למזבח הקטרת, אך אין בהסברים הללו כדי לתרץ את
השאלה מדוע לא הובא ציווי המזבח לפני החתימה? על-פי כל הפירושים הללו היה צריך
הכתוב לכתוב את מעשה התמיד, אחריו את מעשה מזבח הקטרת ואחר כך לחתום את מעשה
המשכן כולו?

ומכיון, שהכתובים אינם ערוכים בצורה הזו, הדעת נוטה לומר, שלא הקשר לפרשת התמיד
הוא שהנחה את הכתוב לדחוק את מקומו של מזבח הקטרת לסוף הציווי, אלא המגמה לבודד
אותו מכל מעשה המשכן, כדי לרמוז על תכליתו השונה:

כדי לבסס מסקנה זו עלינו לפנות לסדר עבודת אהרן, המופיע בויקרא טז.

מקומו של מזבח הזהב בסדר עבודת כהן - גדול

אהרן אינו יכול להכנס לקדש הקדשים אלא על פי סדר העבודה, המפורט במקרא בספר
ויקרא.

7. שם כה, א-ט.

8. שם כט, מג-מו.

"בזאת יבא אהרן אל הקדש בפר בן בקר לחטאת ואיל לעלה..."⁹.
 לצורך זה מביא אהרן שני קרבנות משלו, אחד עולה והשני חטאת.
 מאת בני ישראל מקבל הכהן, לצורך העבודה, 3 קרבנות: האחד עולה והשתיים - חטאות.
 "ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת ואיל אחד לעלה"¹⁰.

את שני קרבנות העולה, של אהרן ושל העם, מקריב הכהן לאחר שיצא מקודש הקדשים.
 שעיר אחד, כידוע, משתלח על-פי הגורל לעזאזל. אנו נעסוק כעת, לצורך הענין, רק בשתי
 החטאות הנותרות: הפר של אהרן והשעיר של העם.

"ולקח מדם הפר והזה באצבעו על פני הכפרת קדמה ולפני
 הכפרת יזה שבע פעמים מן הדם באצבעו. ושחט את שעיר
 החטאת אשר לעם והביא את דמו אל מבית לפרכת ועשה את
 דמו כאשר עשה לדם הפר והזה אתו על הכפרת ולפני
 הכפרת... וכל אדם לא יהיה באהל מועד בבאו לכפר בקדש עד
 צאתו וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל".

שתי החטאות, אם כן, נשחטות לחטאת ומדמם מזה הכהן בתוך קדש הקדשים. ראשית הוא
 נכנס ומזה מן הפר שלו לחטאת את הקודש מטומאתו ומטומאת הכהנים. רק אחר כך, כשהוא
 נקי, הוא יכול לצאת ולהיכנס בשנית כשבידו דם שעיר החטאת של הציבור כדי לכפר על
 הקודש מטומאות בני ישראל. תכלית ההזאות, כפי שהכתוב עצמו מציין היא לכפר על ישראל
 מטומאת המקדש וקודשיו, שלא נזהרו בו, או שחטאו בו, במשך השנה. מכיוון שכך יש לחטא
 את המקדש על כל חלקיו. תחילה מחטא הכהן את קדש-הקדשים ואחר כך את החלקים האחרים
 של המשכן שנטמאו.

מהם החלקים הנוספים, שהכהן מחטא אותם?

1. אהל מועד

"וכפר על הקדש מטמאת בני ישראל ומפשעיהם לכל חטאתם
 וכן יעשה לאהל מועד השכן אתם בתוך טמאתם"¹¹

לא די לכפר על טומאת קדש הקדשים, שנטמא באופן פנימי מאי הזהירות של ישראל ביחס
 למקדש. צריך לכפר את כל האהל על כל כליו. "וכן יעשה לאהל מועד השוכן אתם בתוך
 טמאתם". חז"ל מלמדים, שכפרה זו נעשית על ידי הזאה מדם החטאות על הצד החיצוני של
 הפרכת, הפונה אל הקודש.

2. מזבח הקטרת

"ויצא אל המזבח אשר לפני ה' וכפר עליו ולקח מדם הפר ומדם
 השעיר ונתן על קרנות המזבח סביב".

9. ויקרא טז, ג.

10. שם טז, ה.

11. שם טז, טז.

"המזבח אשר לפני ה'" הוא המזבח הפנימי, מזבח הקטרת. הדבר תמוה: הכהן יוצא ומכפר את מזבח הקטרת? האם הכהן מחטא כל כלי וכלי על ידי הזאה מדם החטאות שלו ושל הציבור? ודאי שלא. די לו בכפרה אחת על האהל וכליו. רק מזבח הקטרת נבדל מכל הכלים, ונתייחדה לו הזאה משלו.

פרט מיוחד זה במעשה המזבח נזכר גם בספר שמות:

"וכפר הכהן על קרנותיו אחת בשנה מדם חטאת הכיפורם קדש קדשים הוא לה"¹²

האין המזבח הפנימי חלק מן האהל וכליו?

כנראה שלא. הוא איננו חלק מכלי המשכן. למזבח הקטרת יש תכלית אחרת. הדבר עולה בקנה אחד עם המבנה ראינו בפרשות תרומה-תצוה.

ואלו דברי הספורנו, בפירושו לפרשת מזבח הקטרת:

"ולא הוזכר זה המזבח עם שאר הכלים בפרשת תרומה כי לא היתה הכוונה בו להשכין האל יתברך בתוכנו, כמו שהיה הענין בשאר הכלים כאמרו ושכנתי בתוכם. גם לא היה ענינו להוריד מראה כבודו בבית כענין מעשה הקרבנות כאמרו ונועדתי שם לבני ישראל ונקדש בכבודי.. אבל היה עניין זה המזבח לכבד את האל יתברך אחרי בואו לקבל ברצון עבודת עמו בקרבנות הבקר והערב ולשחר פניו במנחת קטרת על דרך הבו לה' כבוד שמו שאו מנחה ובואו לפניו".

כל הכלים, תכליתם, כפי שמצטט הספורנו מהכתובים שהוזכרו לעיל, לגרום להופעת שכינה בישראל. הם, ורק הם, הגורם להופעת השכינה. בלי ארון, שולחן ומזבח נחשת לא תופיע השכינה. בלי מזבח קטרת כן תופיע השכינה. מזבח הקטרת הוא מעין תוצאה של הופעת שכינה, שהרי אי אפשר להתעלם מנוכחותו של האל יתברך, שירד אל הבית לקבל ברצון עבודת עמו. לכן נעשית עבודת הקטרת, לשאת לפניו מנחה.

נפלאים בעניין זה הם דברי הרמב"ן, ומכאן ואילך נלך בדרכו.

"הנה מזבח הקטרת מן הכלים הפנימיים. היה ראוי שיזכרנו עם השולחן והמנורה שהוא מונח עמהם, וכן הזכירם במעשה, בפרשת ויקהל. אבל הטעם להזכירם כאן אחר המשכן וכל כליו והקרבנות, בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי, ושכנתי בתוך בני ישראל, אמר כי עוד יתחייב להם שיעשו מזבח מקטר קטרת להקטיר לכבוד ה' וזהו רז שנמסר למשה רבנו כי הקטרת עוצרת המגפה, כי הקטרת במידת הדין, שנאמר ישימו קטרה באפך, מן וחרה אפי, והוא מה שאמר בקטרת וזה ועל פני כל העם אכבד, שידעו כבודי כי לא ישא לפשעכם ויזהרו בכבודי, ולכך אמר כאן ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדות אשר אועד לך שמה, כי מה צורך להאריך בכל אלה, ולא אמר ונתת אותו לפני ארון העדות באהל מועד, כאשר אמר בפרשת ויקהל? אבל הוא להורות על ענינו".

הרמב"ן, יצק את היסוד לכיוון הפרשני, שבו הלך הספורנו. הוא אינו מתעלם מן העובדה, שמזבח הקטורת הובדל מכל הכלים. הוא גם אינו מתעלם מן המסקנה הברורה העולה מן הכתוב והיא, שלמזבח הקטרת ישנו ייעוד שונה מכל כלי המשכן. לשאלה מה כן תפקידו של מזבח זה הוא מציג פירוש שונה מן הספורנו, אך שניהם מסכימים, שתכליתו שונה משאר כלי המשכן, ואינה נכללת בו.

ננסה לנסח בלשוננו את תכלית מזבח הקטורת, כפי העולה מדברי רמב"ן:

אלמלי מזבח הקטרת לא היו יכולים בני האדם להתקיים במקום, שבו שוכן חי העולמים.

"רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך"

כל הכלים, תכליתם, כפי שציוותה החכמה העליונה "לשכני בתוכם", אך האמנם כה פשוט העניין? האמנם יכולים האדם והאל יתברך לדור בכפיפה אחת? בבית אחד? ואפילו בעולם אחד?

להבדיל אלף אלפי הבדלות, כשניסה אחשורוש, השליט הפרסי, לשוות לממלכתו אופי של דת אלוקית, גזר "אשר כל איש ואשה אשר יבוא אל החצר הפנימית אשר לא יקרא אחת דתו להמית"¹³. האדם והאל (המדומה) לא יגורו בכפיפה אחת. אין צריך לומר, שאין כאן כל צד של השוואה. הבאנו דוגמא זו לסיבור האוון בלבד. כך או כך, מוסכם עלינו שבמקום שהופך להיות מקומה של השכינה לא יכול אדם להיכנס.

לא פעם מציין הכתוב על הסכנה הטמונה בהתקרבות לשכינה.

לאחר חטא העגל, לדוגמא, מנמק הקב"ה את ריחוק השכינה מהמחנה כך:

"...כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך".

הקרבה לשכינה, יש בה משום סכנה. "רגע אחד אעלה בקרבך וכליתך". אינו דומה חטא הנעשה בהיכלו של מלך לחטא הנעשה בחצרו. אינו דומה חטאו של מי שנמצא עם המלך לחטאו של מי שמרוחק הימנו דרך קבע. הרחקת השכינה מן המחנה נועדה לאפשר את קיומה של האומה, שאינה מסוגלת להחזיק מעמד בגלוי שכינה מלא בקרבה. הקב"ה לא יעניש את ישראל לפני, שירדו במעלתם, כדי להקל על חומרת החטא וממילא על חומרת העונש.

דוגמא נוספת מצויה בשמות כג, בפרשה, שלדעת חז"ל¹⁴ נאמרה גם היא אחר חטא העגל.

"הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנתי. השמר מפניו ושמע בקלו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו"¹⁵.

לפי גילוי השכינה - יימדד חומרתו של חטא. לגבי מי, שחי קרוב יותר לרבש"ע, מהווה החטא זלזול עמוק וקשה כלפי השכינה. זוהי סודה של ארץ ישראל, המחמירה עם יושביה יותר

13. אסתר ד, יא.

14. שמות-רבה ר לב, ב.

15. שמות כג, כא-כב.

מחוץ לארץ. זהו הטרקלין של המלך. במקום שבו הוא יושב, מכה הארץ את החוטאים בה בתדירות גבוהה יותר ובחומרה רבה יותר. הגלות, אפוא, היא עונש מצד אחד, אך גם הקלה, מצד שני, לעם, שאיבד את רמתו המוסרית, ולא יוכל לשרוד בהיכלו של מלך¹⁶.

העולה מכל הדוגמאות הוא, שהיכלו של מלך מלכי-המלכים הוא מקום, שמבחינת התנאים הרוחניים שבו... בלתי אפשרי לאדם להתקיים בו!

קשה בכלל להעלות על הדעת את היכולת של אדם, אנושי, יצרי, גופני לעבוד בתוך בית, שבו נמצאת השכינה ממש!

מחד - האדם אינו יכול להיכנס למקום שכינה. באם ייכנסו בני אנוש למשכן, במקום שבו נמצא הקב"ה... הם ימותו?!

ומאידך - אם נבקש שכלי גופו של בן אנוש לא יקרסו, מעצמת המגע עם השכינה, לא תוכל השכינה לדור בבית?!

ובעצם, בתכלית המשכן "לשכני בתוכם" טמונה סתירה פנימית בלתי אפשרית.

ומה הופך את הבלתי אפשרי, במושגים רוחניים, להיות אפשרי? - הקטורת.

16. אפשר, שזהו גם המפתח להבין את השוני בין העונשים שבספר שמות לבין העונשים בספר במדבר. שהרי, יכולים לנו להעלות את התמיהה הבאה: ישנם חטאים דומים מאד, כמעט מקבילים, בספרי שמות ובמדבר. העם חטא לפני בואו לחורב ואחרי צאתו מחורב בחטאים זהים ממש. ואולם, יש לשים לב כי לפני מעמד הר סיני לא העניש הקב"ה את ישראל בעונש כל שהוא! השווה לדוגמא צעקת העם על משה: "המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר? מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים? הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים לאמרי: חדל ממנו ונעבדה את מצרים כי טוב לנו עבוד את מצרים ממתנו במדבר!" הקב"ה אינו כועס ואינו מעניש את ישראל על התלונה הזו! יתרה מזו, משה מנחם את העם ומורה להם את דרך המוצא, בסלחנות ובהבנה. כנ"ל במרה. משה אינו כועס, הקב"ה לא מעניש, אלא ממתיק להם את המים. פחות מחודש עבר. הפעם התלונות מחריפות. הרעב מציק. באופן טבעי וזרמות התלונות אל משה ואהרן. "מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הכשר באכלנו לחם לשובע כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב". ברור, שהכתוב רואה בעין רעה את התלונה הזו, או על כל פנים את ההפניה של התלונות על משה, אך הביקורת אינה גוררת עונש. אדרבה, "יתן לכם ה' בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע". וברפידים - עם זאת, שהמקום נקרא על שום הביקורת של הכתוב על המאורע "מסה ומריבה על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה'" לא נענשו בני ישראל. אמנם לא כל העם זכה לראות כיצד יוצאים המים מחורב, אבל צרכי העם סופקו, ועונש - אין. והנה, בספר במדבר, באופן שיטתי, שונה תגובת השכינה, בתכלית. מדוע כשהתאוננו העם על הדרך, בתבערה, בערה במ אש ה' "ותאכל בקצה המחנה?" האם תלונה זו חמורה יותר מן הטענה שנשמעה במרה על חוסר המים, כשרק שנה אחת מבדילה ביניהם? אפשר לחפש את התשובה בניסיון לעמוד על אופיו של כל חטא, ולהבדילו מתברו, אך כמדומני, שראשית יש להבין את ההבדל העקרוני בין ספר שמות לבין ספר במדבר. בין מחנה ישראל לפני שירד אצלו הכבוד לבין המחנה לאחר שירד הכבוד לשכון בו בענן. ספר במדבר עומד בסימן סיוורו של מחנה ישראל בהתאם לשינוי האירי שחל בו. מעתה זהו מחנה שכינה, שהארון נוסע בו. מעתה מריעים לפני כל דגל, שקם ממקומו למסע המדבר. כל דגל הוא רגל של כסא הכבוד, השוכן בתוכם. החטא נמדד לא רק באופי המעשה, אלא גם בחומרת הולולו, שיש בו כלפי המצווה, וזו תלויה כמובן בקרבת החוטא במקום ובנפש אל המצווה. אינו דומה החטא, הנעשה בשעה שעדיין אינך מכיר את המלך לבין חטא המתבצע כשהמלך עומד על ירך ממש!

תכלית המזבח

גם את תכליתו של מזבח הקטרת ניתן ללמוד מסדר העבודה, בספר ויקרא. בעיוננו בפרשת סדר עבודת כהן-גדול התעלמנו מכמה פסוקים מרכזיים. כעת נשוב לעיין בהם.

כניסתו של הכהן הגדול להזות מדם הפר שלו אינה הכניסה הראשונה שלו לקדש-הקדשים. יש כניסה הקודמת לה, שבלעדיה כלל לא יהיה ניתן לעבוד בתוך קדש הקדשים. ובעצם, הלא אי-אפשר כלל לאדם להיכנס לקדש הקדשים!
הלא נדב ואביהו מתו, כפי שהכתוב מעיד, על כניסתם לקדש הקדשים, מקום מושבו של רבש"ע!

וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבנתם לפני ה'
וימתו. ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל
עת אל הקדש מבית לפרכת אל פני הכפרת אשר על הארן ולא
ימות כי בענן אראה על הכפרת"¹⁷

"ואל יבוא... ולא ימות", וכי מדוע שימות? הכתוב עצמו משיב: "כי בענן אראה על הכפרת". הכפרת היא מקום התגלות השכינה במקדש. ממנה נגלה הכבוד אל כל הבית, וממנו לעולם כולו. כדי שלא יפגע אדם בקודש מהתגלות השכינה הושמה הפרכת, להבדיל בין מקום העדות למקום העבודה. ברם, אל מבית לפרכת, אל קדש הקדשים, אי אפשר לאדם להיכנס כלל, ואם יכנס - ימות!

ואף על פי כן "בזאת יבוא אהרן אל הקדש".

כיצד?

"ולקח מלא המחתה גחלי אש מעל המזבח מלפני ה' ומלא
חפניו קטרת סמים דקה והביא מבית לפרכת. ונתן את הקטרת
על האש לפני ה' וכסה ענן הקטרת את הכפרת אשר על העדות
ולא ימות"¹⁸

"בענן אראה על הכפרת". רק כשענן הקטרת של הכהן יכסה את מקום הענן של רבש"ע, אפשר יהיה לאדם לבוא לחדרו של מלך.

לולא הבאת קטרת הסמים אל בית קדשי הקדשים אין אדם יכול כלל להיכנס שם לעבוד. ומה יעשו ישראל, ועליהם לשלוח שליח לכפר את קדש הקדשים מטומאות בני ישראל?
לכן הותרה כניסת הכהן הגדול ביום הכיפורים לתוך קדש הקדשים, אבל כניסה זו אינה יכולה להתבצע ללא הקטרת קטרת.

מכאן ניתן ללמוד, שכשם שהתגלות השכינה בבית קדש הקדשים מהווה סכנה לקיומו של האדם והקטרת הדקה מגינה עליו ומאפשרת לו לעמוד בכפיפה אחת עם רבש"ע, כך לגבי כל המשכן - התגלות כבוד ה' בבית מסכנת את עצם קיומם של הנמצאים שם, ורק העלאת הקטרת

17. ויקרא טו, א-ב.

18. שם שם, יב-יג.

בקר וערב מאפשרת את החיים הבלתי אפשריים של האדם במקום השכינה. פעם אחת בשנה מובאת קטרת דקה, המאפשרת את הכניסה אל קדש הקדשים, אך כל השנה כולה צריך להקטיר קטרת בהיכל על מנת לאפשר את הקיום האנושי במקדש.

נחזור לדברי הרמב"ן:

אבל הטעם להזכירו כאן אחר המשכן וכל כליו והקרבנות, בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי, ושכנתי בתוך בני ישראל, אמר כי עוד יתחייב להם שיעשו מזבח מקטר קטרת להקטיר לכבוד ה' וזהו רז שנמסר למשה רבנו כי הקטרת עוצרת המגפה, כי הקטרת במידת הדין, שנאמר ישימו קטרה באפך, מן וחרה אפי, והוא מה שאמר בקטרת זרה ועל פני כל העם אכבד, שידעו כבודי כי לא ישא לפשעכם ויזהרו בכבודי, ולכך אמר כאן ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדות אשר אועד לך שמה, כי מה צורך להאריך בכל אלה, ולא אמר ונתת אותו לפני ארון העדות באהל מועד, כאשר אמר בפרשת ויקהל? אבל הוא להורות על ענינו".

רמב"ן מפנה את תשומת לבנו לפסוק הבא, המופיע בפרשת מזבח הקטרת:
 "ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדת לפני הכפרת
 אשר על העדת אשר אועד לך שמה"¹⁹

הכפילות צורמת:

ונתת אותו. היכן?

1. לפני הפרכת אשר על ארון העדת
2. לפני הכפרת אשר על העדת
3. אשר אועד אליך שמה

משמעות המילה "עדת" כפי שמתברר בפסוק היא: מקום הועד. שם נועד האלוקים עם האדם. על שום ארון העדת נקרא המשכן "משכן העדת". אך מדוע עובדה זו כה מהותית להבנת עניינו של מזבח הקטרת עד שהכתוב נצרך להדגיש שלש פעמים את הקשר שבין המזבח לבין העדת?

"אבל הוא" כותב הרמב"ן "להורות על ענינו". המזבח נמצא בקדש בגלל העדת. לרצות את מידת הדין, לאפשר את דירת האדם ורבש"ע במקום אחד, "כי לא ישא לפשעכם", כמו שבארנו.

כוחה של הקטורת

מהו ייחודה של הקטרת?

"אמר רבי חנא בר בזנא אמר רבי שמעון חסידא: כל תענית שאין בה ממושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע, ומנאה הכתוב עם סממני קטרת"²⁰.

19. שמות ל, ו.

20. כריתות ו:.

הקטרת היא תמצית ריחות, המאגדת בתוכה סוגים שונים של סממנים. הריח הוא דבר רוחני ועדין, בניגוד לגוף הגשמי. התמצית הזו מסוגלת לכלול בתוכה גם ריח רע ולהעלותו בכלליות כלפי שמיא, כשהוא טוב ונעים בהיותו חלק מכלל הסממנים. אמנם יש לבונה שריחה רע, אבל זאת רק כשכל סממן עוד לעצמו. אבל אחרי שכל אחד נשחק ואיבד את צורתו שלו לטובת המרקחת כולה, הופך הוא להיות חלק מן הכלל העדין והנעים העולה לרצון על המזבת. חז"ל מצאו במעשה זה רמז לרוח האדם המיתמרת למעלה, שאפילו שכשהיא רעה, בעומדה בפני עצמה, כשהיא נשחקת והופכת לאיגוד כללי, ריחה נעים לפני קודשא בריך הוא.

"אמר רבי יהושע בן לוי: שני דברים לא מצינו להם בקרבנות כפרה, בדבר אחר מצינו להם כפרה, שפיכות דמים ולשון הרע, שפיכות דמים בעגלה ערופה, ולשון הרע בקטרת, דתניא ר' חנינא: למדנו לקטרת שמכפרת, דכתיב: ויתן את הקטרת ויכפר על העם, ותנא דבי רבי ישמעאל: על מה קטרת מכפרת? על לשון הרע, אמר הקב"ה: יבא דבר שבחשאי ויכפר על מעשה חשאי"²¹

לשון הרע, מלבד היותו פגם מוסרי אישי, הוא פגיעה בכלל. על זה אין הקורבן יכול לכפר. רק ביטול האדם אל הכלל יכול להצילו מהפגיעה, שפגע בכלל.

כלומר: כשהכהן בא לפני השכינה הוא מעלה את הזיכרון, שהוא אינו בא מצד עצמו, בצד הגשמי הנגלה, אלא בצד הרוחני הנעלה, שהוא הצד הכולל של היותו חלק מכנסת ישראל, שהם וקודשא בריך הוא - חד. רק כך יכול האדם להציל עצמו משבירת הכלים הבלתי נמנעת בעמדו לפני השכינה. רק כך יכול הכהן הגדול, שמתעלה לדרגת כלליות עליונה יותר, בהיותו בטל לחלוטין, אל הצד הכללי הרוחני, העדין, "קטרת סמים דקה", לבוא אל מבית לפרכת ולא למות.

"ישימו קטרה באפך וכליל על מזבחך"